

**Navoiy davlat pedagogika instituti,
“O‘zbek tili” kafedrası, PHD,
F.H.Yuldashev, S.Q.Muqimovalar
taqrizi ostida**

**Davronova Surayyo Mardon qizi
Navoiy davlat pedagogika institute magistranti
Telefon raqami : +99890 744 80 86
Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-9007-8038>
E-mail: davronovasurayyo@gmail.com**

TOHIR MALIK ASARLARIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLAR TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tohir Malikning "Odamiylik mulki" kitobida qo'llanilgan maqollarning lingvopoetik xususiyatlari, uslubiy vazifalari, milliy va madaniy xususiyatlari, ularning inson hayotidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Lingvokulturologiya, folklor, maqollar, uslub, madaniyat, milliy xususiyatlar.

АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАХИРА МАЛИКА

Аннотация: В данной статье на основе пословиц, использованных в книге Тахира Малика "достояние человека", проанализированы лингвопоэтические особенности пословиц, их методологические задачи, национальные и культурные особенности, их роль в жизни человека.

Ключевые слова: Лингвокультурология, фольклор, пословицы, стиль, культура, национализм.

ANALYSIS OF LINGUOCULTURAL UNITS IN TAHIR MALIK'S WORKS

Annotation: This article analyzes the linguistic features, methodological tasks, national and cultural characteristics of Proverbs, their place in human life, based on the proverbs used in the book "Human property" by Tohir Malik.

Keywords: Linguoculturology, folklore, Proverbs, style, culture, nationalism.

KIRISH. Zamonaviy adabiyotning ko'zga ko'ringan namoyandasi Tohir Malik o'z asarlarida til va madaniyat unsurlarini chuqur o'rgangani bilan mashhur. Uning yozuvi til va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni o'rganib, o'quvchilarga jamiyat me'yorlari, an'analari va insoniy tajribalarini chuqurroq tushunishni taklif etadi. Puxta tahlil qilish orqali Tohir Malik adabiy kompozitsiyalariga singib ketgan lingvomadaniy birliklarning boyligini ochish mumkin.

Tohir Malik asarlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning til xilma-xilligini mohirona qo'llashidir. U o'z hikoyalarining madaniy muhitini haqiqiy tasvirlash uchun turli tillar, lahjalar va registrlardan mohirona foydalanadi. Panjob she'riyatining lirik misralari bo'ladimi yoki ko'cha jargonining so'zlashuv iboralari bo'ladimi, Malik real hayotdagi muloqotning murakkabligini aks ettirish uchun lingvistik nuanslarni bemalol birlashtiradi.

Tohir Malik o'zining mashhur "Tuproq sadolari" romanida urdu, ingliz va mintaqaviy shevalarni mahorat bilan o'zaro bog'lab, qahramonlarining serqirra o'ziga xosligini aks ettiradi.

Tohir Malikning asarlari madaniy belgilar ombori bo'lib xizmat qiladi, o'quvchilarga jamiyat me'yorlarini shakllantiruvchi urf-odatlar, urf-odatlar va e'tiqodlar haqida qisqacha ma'lumot beradi. Madaniy motivlarni o'z hikoyaloriga murakkab tarzda to'qish orqali u turli muhitdagi o'quvchilar bilan rezonanslashadigan haqiqiylik gobelenini yaratadi.

Tohir Malik o'zining "Yurakdan ertaklar" nomli hikoyalar to'plamida madaniy marosim va marosimlarni yorqin tasvirlash orqali meros va o'zlik mavzularini o'rganadi. U an'anaviy to'y marosimini yoki bayram tantanasini tasvirlaydimi, u o'z hikoyalorida sog'inch va daxldorlik tuyg'usini uyg'otuvchi ta'sirchan tasvirlar bilan singdiradi.

Tohir Malik asarlari oddiy til va madaniy izlanishlardan tashqari, ko'pincha ijtimoiy-siyosiy sharhlar uchun platforma vazifasini o'taydi va zamonaviy muammolarni keskin tanqid qiladi. Allegorik rivoyatlar va nozik xarakteristikalar orqali u jamiyatdagi adolatsizliklar va hokimiyat tuzilmalarida hukm surayotgan muammolarga qarshi turadi.

Tohir Malik o'zining "Marjinallar ovozi" she'rida huquqdan mahrum bo'lgan jamiyatlarning marginallashuviga qarshi turadi, ularning kurashlarini yoritish uchun kuchli tasvir va metaforalardan foydalanadi. Ovozsizlarga ovoz berib, u asosiy jamiyat tomonidan ko'pincha e'tibordan chetda qolganlarning hikoyalari kuchaytiradi va o'quvchilarni o'zlarining oldindan o'ylangan tushunchalari va noto'g'ri fikrlarini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Tohir Malikning adabiy ijodi til va madaniyatning o'zgartiruvchi kuchidan dalolat beradi. Til xilma-xilligi, madaniy belgilar va ijtimoiy-siyosiy sharhlarni mohirona manipulyatsiya qilish orqali u kitobxonlarni introspektsiya va kashfiyotlar sayohatiga chorlaydi. Tohir Malik asarlaridagi lingvomadaniy birliklarning nozik tomonlarini ochib berish orqali inson tajribasining boyligi va murakkabligiga yanada chuqurroq baho beradi. Uning asarlari butun dunyo bo'ylab tomoshabinlarni o'ziga rom etishda davom etar ekan, Malik zamonaviy adabiyotda badiiy yuksaklik va madaniy aks sado chirog'i bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. V.V.Vorobyov shunday yozadi: "Bugungi kunda lingvokulturologiya-bu ma'lum bir tarzda tanlangan madaniy qadriyatlar to'plamini, nutqni yaratish va idrok etishning jonli kommunikativ jarayonlarini, lingvistik shaxs va milliy mentalitetni tarbiyalash, dunyoning lingvistik qiyofasini tizimli ravishda namoyish etish, ta'lim va intellektual vazifalarning bajarilishini ta'minlaydigan yangi filologiya fani sifatida qayd etilishi mumkin. Shunday qilib, lingvokulturologiya madaniyat va tilning o'zaro ta'siri va ta'sirini aks ettiruvchi murakkab fan bo'lib, bu jarayon lingvistik va lingvistik bo'lmagan birliklarning butun tuzilishi sifatida namoyon bo'ladi.[1].

Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikning uslubiy asoslari, tilda madaniy ifoda muammosi faqat so'nggi yillarda boshlandi. Ular V.Vorobyov, N.V.Telia va Maslova asarlariga asoslangan. N.D.Arutyunova "Til va inson dunyosi" tadqiqotlari turli davrlarga va turli xalqlarga tegishli universal atamalarni o'rganishga bag'ishlangan. V.N.Telia va uning maktabi vakillari iboralarni o'rganishdi, ularning maqsadi ularning milliy-madaniy ko'chmanchi ma'nolarini tasvirlash va mentalitetning o'ziga xos tomonlarini ochib berishdir. V. fon Gumboldt tilning o'ziga xos xususiyatlari millatning o'ziga xosligiga ta'sir qiladi, deb yozadi. "Shuning uchun tilni chuqur o'rganish insonning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lgan hamma narsani qamrab olishi kerak" [2]. O'zbek tilshunosligi ham shu yo'nalishda ish olib bormoqda. Jumladan, o'zbek tilshunosligida lingvokulturologiyaning ilmiy asoslari, madaniyatni tilda ifodalash kabi bir qator masalalar bo'yicha birinchi ish sifatida A. Nurmanovning "O'zbek tilida lingvokulturologik yo'nalish", N. Mahmudovning "Tilni mukammal tadqiq etish yo'llarini izlash", N. Sayidrahimovanning "Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslari", "Lingvokulturologiyaning tarkibiy qismlari" haqidagi ba'zi sharhlarni qayd etish mumkin.

Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Tilning shakllanishida folklorning o'ri bebahodir. Folklorning eng qadimgi turi bu maqollardir. Maqollar xalqning turmush tarzi, mehnati, tarbiyasi, an'ana va qadriyatlarini aks ettiradi.

XI asrdayoq M. Qoshg'ariy turkiy xalqlarning hikmatli so'zlarining katta qismini o'z devoniga kiritgan va ular ishlatilgan kontekstni arab tilida tushuntirgan. "Devon lug'atit turk "300 dan ortiq she'r, 291 maqol va folklor haqida fikrlar mavjud [3].

Pragmatik nuqtai nazardan maqollar turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkin, jumladan, kesish, qulaylik va ogohlantirishlar. Biroq, barcha maqollar lingvomadaniy tadqiqotlarining obyektidir emas. Har bir millatning millati, tarixi va madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan maqolalarni o'rganish kerak. Maqollar qisqa va mazmunli bo'lib, tarix, kelajak, yoshlik, qarilik, baxt, ilm-fan, taqdir va hatto ilmiy olam qonunlariga rioya qilish, hayotiy tajribalarga asoslangan xulosalar chiqaradi.

Maqollar, albatta, uslubiy vazifani bajaradi. Maqollar jurnalistikada, ilmiy-ommabop matnlarda va ayniqsa badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. B. Jo'rayeva maqollarning uslubiy vazifalari haqida yozadi: Maqollarning uslubiy funksiyalari xilma-xil bo'lib, ularning ba'zilari "tabiiy" va maqollarning ichki tabiatidan kelib chiqadi. Qolganlari individual xarakterga ega, bu rassomning estetik maqsadi, irodasi, tildan foydalanish qobiliyati bilan bog'liq. Ulardan birinchisini maqollarning lingvistik (vizual) uslubiy funksiyalari deb atash mumkin, ikkinchisini esa nutq (vaqti-vaqti bilan) uslubiy funksiyalar deb atash mumkin" [4]. Maqollarning vizual stilistik funksiyalari maqollar uchun doimiydir, ular ichki tabiatidan kelib chiqadi va har qanday matnda haqiqiy vazifani bajaradi. Tohir Malikda ishlatilgan ushbu maqol odamiylik

mulki, shuningdek, avvalgi rivoyatdan hukm qilish va ularni salbiy yoki ijobiy baholash uchun xizmat qilgan. Maqollardan to'g'ri foydalanish o'zingizni aniq va aniq ifoda etishga imkon beradi. Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asarida Abdurrahman Jomiy shunday deydi:

“Quloqdan dilingga gar kirmasa nur,

Sichqon kavagidan ne farqi bo'lur?”

Xalqimizda yuqoridagi kontekst maqolining dalili sifatida "Gapni gapir uqqanga, jonni jonga suqqanga" berilgan. U maqol ijtimoiy munosabatlarning ixcham ifodasidir. Maqollarning vaqti-vaqti bilan uslubiy funksiyalari, maqollarning vizual qo'llanilishidan farqli o'laroq, faqat ma'lum matnlarda uchraydi. Bunday holda, maqollar unvon sifatida xizmat qiladi. T.Malikning "Odamiylik mulki" asarida "mening jonim mening biladir", "bag'rikenglik tog'i", "tuhmat toshi porlaydi", "kamtar kamol, Manman zavol", "yomon narsa", " Bemehr qarindoshidan mehri biladigan musofir yaxshi " [5]. Asar boblari uchun sarlavha sifatida xizmat qilgan. Bu maqollar shunchaki til birligi emas, balki kichik san'at asari, nutq birligi ekanligini isbotlaydi. Maqollardagi so'zlar maqolalardan tashqari bir xil ko'rinmaydi. Maqollar, biz bilganimizdek, vaqt va madaniyat bilan bog'liq tushunchalarga ham ishora qiladi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot mavzusi doimiy holatda bo'lgan til va madaniyat edi. Ma'naviy madaniyat an'analar, marosimlar va milliy qadriyatlar, xalq amaliy san'ati bilan chambarchas bog'liqdir. Hikmatlar buni isbotlaydi. "Odamiylik mulki" da muallif ularni hisobga oladi. O'zbek to'ylari va ularning madaniy xususiyatlari, mehmondo'stlik fazilatlarini keltirib o'tadi. Har qanday yig'ilishda mehmon o'zini tutishi va omma oldida o'z nafsini tiyishi haqida keltirilgan. Bu maqol ma'nosi "To'yga borsang, to'yib bor, eski to'ning kiyib bor".

Ushbu maqolda ikkita madaniy leksema ishlatiladi: to'y va to'n leksemlari. To'y (to'y) leksemasi har bir millatni bog'lash vositasidir. To'n leksemasi turkiy xalqlar uchun millat ramzidir. Bunday

maqollar ko'p. "Mehmon kelsa, pastga tush", "Palov bermoq ahdga tush". Milliylik bu erda palov(palov)leksemasida ham aks etadi: palov –fors tilida asosiy ingredientlar go'sht va guruch, sabzidan tayyorlangan taomdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Quyida ushbu ikki turfa oid bo'lgan misollar keltiriladi.

1."Yaxshi buzoq ikki onani emadi"("Kundoshlar"qismi.22-bet). Shaxsi umumlashgan gap. Maqol shaklida va gapning mazmuni barcha shaxslarga aloqador.

2.Birini "qonuniy prezident",deydilar. Halolmi, g'irrom yo bilanmi-har holda saylanadi("Kundoshlar"qismi.22-bet). Ushbu gap shaxssiz emas, harakatni mantiqan kimdir bajaradi, ammo uni gapda ifodalab bo'lmaydi.

3."Ko'rmaganning ko'rgani qursin"("Ajir"qismi.82-bet).Bu gap shaxsi umumlashgan gapga misol bo'la oladi.Negaki,ushbu gapning mazmunida barcha shaxslarga tegishlilik mavjud.

4."Ot bosgan joyni toy bosadi"("Ajir"qismi.83-bet). Xalq og'zida naql bo'lgan ushbu gap ham ayni shaxsi umumlashgan gapga misol tariqasida qaraladi.Bunda ham barcha shaxslarga nisbat berilgan holatda keltirilgan.

5."Qo'shning yomon bo'lsa, ko'chib qutilasan, xotining yomon bo'lsa, kuyib qutilasan"("Ajir"qismi.84-bet). Maqol shaxsi umumlashgan gap shaklida, bunda ham barcha shaxslarga tegishlilik yuzaga chiqqan.

6."Unda borib mayitni olib kelish kerak,dafn etish kerak,-degan taklifni aytdi("Ajir"qismi.87-bet).

Harakat nomi+kerak,lozim,shart,darkor,zarur,mumkin=shaxs noma'lum.

Mazkur qolipga tushuvchi barcha gaplar shaxsi noma'lum gap hisoblanadi.

7."Bu mol egalariga qaytarilishi kerak"("Ajir"qismi.89-bet).Keltirilgan misol ham xuddi yuqoridagi kabi -sh-ish+kerak,zarur,darkor,lozim,shart,mumkin qolipi asosida birlashgan,shuning uchun ham bu gapni shaxsi noma'lum gap qatoriga kiritamiz.

8."Qonun oldida hamma teng"deb katta ketdi.("Talvasa"qismi.143-bet).Ushbu jumlada hamma tengligi birligi haqida fikr yuritilgan.Hamda bu misolni shaxsi umumlashgan gap deyish mumkin. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki,mashhur yozuvchi Tohir Malikning "Murdalar gapirmaydi"asari tahlil olib borildi.Ushbu jarayonda qissada keltirilgan ayrim misollarning egasi umumlashgan hamda shaxsi noma'lum gap turlariga ajratildi va aniqlandi.Shaxsi noma'lum va etadi umumlashgan gaplar haqida ma'lumot berildi,asar yuzasidan tahlil qilindi.

Xulosa. Tohir Malik taniqli tilshunos va madaniyat targ'ibotchisi bo'lib, o'z faoliyatini til va madaniy birlikni targ'ib qilishga bag'ishlagan. Uning fikricha, til odamlarni bog'lash va turli madaniyatlar o'rtasida tushunishni rivojlantirish uchun kuchli vositadir. Tohir Malik o'zining tadqiqoti va targ'iboti orqali tillar va madaniyatlar xilma-xilligini nishonlash orqali to'siqlarni yo'q qilish va uyg'unlikni targ'ib qilishni maqsad qilgan. Uning ishi hamjamiyatlar o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish va global birlik tuyg'usini targ'ib qilishda muhim ta'sir ko'rsatdi.Tohir Malik o'z asarlarida til va madaniy birliklarni o'rganishi bilan mashhur bo'lgan taniqli rassomdir. U ko'pincha chuqurroq ma'no va hikoyalarni etkazish uchun til va madaniyat elementlarini o'z ichiga oladi. Malik o'z san'ati orqali til va madaniyatning

o'zaro bog'liqligini o'rganadi, ular bizning shaxsiyatimizni qanday shakllantirishi va qarashlarimizga ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Uning asarlari ko'pincha til va madaniyat haqidagi an'anaviy tushunchalarni shubha ostiga qo'yadi, tomoshabinlarni o'zlarining madaniy va lingvistik kelib chiqishi haqida savol berishga va mulohaza qilishga chorlaydi. O'z san'atida til va madaniy birliklarni o'z ichiga olgan Malik rang-baranglikni targ'ib qiluvchi va muloqotga undaydigan boy va o'ylantiruvchi vizual tajriba yaratadi. Tohir Malik lingvomadaniy birliklarni o'rganuvchi asarlari bilan tanilgan taniqli muallif. Lingvomadaniy birliklar til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini bildiradi, bu erda til madaniy amaliyotlar, qadriyatlar va o'ziga xoslikni aks ettiradi va shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, Tohir Malikda "Odamiylik mulki" asarida qo'llanilgan maqollarining lingvokultural tadqiqi o'zbek millatining madaniy xususiyatlarini o'rganishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tohir Malik. Murdalar gapirmaydi. 2019. T: Sharq. 544b.
2. Baxtiyor Mengliyev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. nash. Tafakkur bo'stoni. T. 2018
3. Ra'no Sayfullayeva. Hozirgi o'zbek adabiy tili. nash. Fan va texnologiya. T. 2009. 391b.
4. Ahmadova O. Lingvokulturologiya tilning madaniy fenomeni sifatida// Xorijiy filologiya. 2019, No2. –B.101-104.
5. Jo'rayeva B. Maqollarning lisoniy mavqei va ma'noviy-uslubiy qo'llanishi. Filol. fan. nomz. diss. ...avtoref. –Samarqand. 2002
6. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. posobie. –M.: Akademiya, 2001. –208 s.